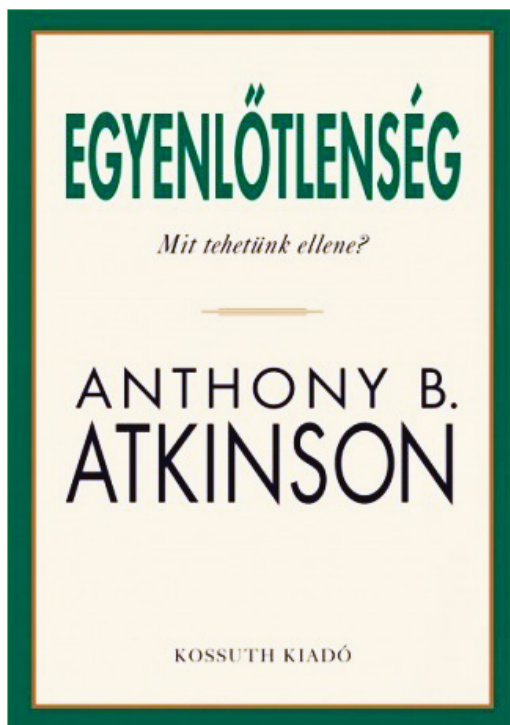


KRÉMER BALÁZS

EGY JAVASLAT A GLOBÁLIS EGYENLŐTLENSÉGEK CSÖKKENTÉSÉRE

(Anthony B. Atkinson: Egyenlőtlenség – Mit tehetünk ellene?, Kossuth Kiadó, Budapest 2017, 396 o.)



Nagy a kísértés, hogy a 2017 elején eltávozott Tony Atkinson utolsó „nagy könyvét” az ember úgy olvassa, mint az életmű nagy összegzését. Különösen nagy a kísértés amiatt, hogy Atkinson nemcsak tudományos publikációival volt részese a szegénységről és társadalmi egyenlőtlenségről szóló európai diskurzusnak, hanem az e téma körül zajló közéletnek is központi figurája volt. Nem túlzás azt mondani, hogy az EU valamennyi jövedelemeloszlási elemzését Atkinson inspiráló ötletei és javaslatai alapjaiban befolyásolták, és ugyancsak meghatározó volt szakértői szerepe az egyenlőtlenségeket befolyásoló politikák kritikai elemzésében és stratégiai továbbgondolásában is. Ebben nemcsak tudományos,

hanem személyes kvalitásainak is döntő szerepe volt: igazi együttgondolkodó, diskuráló, mások gondolatait továbbfűző, „társasági” központja is volt e szakmai közéletnek.

Nagy a kísértés arra, hogy könyvét az általánosan tisztelt és kedvelt tudományos közéleti tudós ember gondolatainak összegzéseként olvassa és értékelje a recenzens. Pedig ez csalás lenne, némiképp talán Atkinson demisztifikálva (= kritikai módon) provokatív, a dolgokat továbbgondoló hagyományának megcsúfolása is lenne. Atkinson könyve – minden hiányosságával és problematikus felvetésével együtt is – a válság utáni társadalomtudomány egyik legfontosabb kísérlete, nem

csupán az egyenlőtlenségi ollók szétnyílásának, hanem magának a válságnak a megértéséhez is. Vállalkozása ugyancsak úttörő a krízis leküzdéséhez lehetséges politikai eszközök felvázolásában.

Természetesen, az Egyenlőtlenség egy ízig-vérig Atkinson könyv – amely számos attitűdjében és gondolkodási módjában a korábban kijelölt életpálya szerves folyománya is. Atkinsont eredeti szakmáját tekintve közgazdásznak szokás besorolni, aki közgazdászként számos vonatkozásban John Maynard Keynes örökségét vitte tovább: nem tulajdonított túl nagy jelentőséget a „tisztá elméleteknek”, némi fanyar szarkazmussal Keynes követője volt abban a mentalításban is, hogy „hosszabb távon a piac törvényei érvényesülnek – bár, hosszabb távon úgymeghalunk”. Ennél fontosabbnak tartotta azt a „makrogazdasági hajógépészként” jellemezhető hozzáállást, hogy ha valami baj van a gazdaság gépezetével, akkor le kell szállni a gépházba, és akár könyékig olajosan is, de ki kell javítani a felmerült hibákat. Atkinson „hibaérzékelői” szintén nem a klasszikus egyensúlyi közgazdaságtanból nyert szenzorok voltak, hanem számára a gazdaság működési zavarai elválaszthatatlanok a társadalmi bajoktól, szegénységtől, jövedelmi egyenlőtlenségtől, politikai és érdekképviseleti zavaroktól. Ebben nyilván szerepe volt annak a fabiánus gyökerekig visszanyúló akadémiai hagyománynak is, amiben Atkinson felnőtt. A XX. századi brit társadalomtudós ember nem egészen Max Weber eszményei szerint él, nem kizárólag a „tudomány szerzetese”, hanem politizáló, civil szervezetekben szerepet vállaló lobbista, karitatív munkát végző önkéntes, és ha úgy alakul, akkor minden gond nélkül a saját elveit szakértőként is képviselő kormányzati, nemzetközi szervezeti, vagy akár üzleti háttérember is. Atkinson az egyenlőtlenségek csökkentésének, a szegénység csökkentésének elkötelezett hangadója, képviselője volt az élet minden területén, minden szerepében.

Ennek a szellemiségnek a sajátos terméke az Egyenlőtlenség is, egy olyan korszakban, amikor a társadalomtudománynak még ahhoz is kevés az ötlete és muníciója, hogy a válság előzményeit és okait értelmezze, nemhogy a hajógépész hozzáállásával hozzájáruljon a hibák kiküszöböléséhez. Atkinson könyve egy igazán elkötelezett, bátor munka: megpróbál hibákat feltárva értelmezni, és javaslatot tenni a hibák kijavítására is, tudva és vállalva – gyakran önironikus szkepszissel reagálva arra –, hogy bizonyára számosan vitatni fogják meglátásait, de ő akkor is így látja...

A könyv nem hoz túl sok empirikusan új adatot vagy információt. Atkinson igen elismerően hivatkozik a Thomas Piketty könyvéből származó elképesztően gazdag történeti, gazdasági és társadalmi adatforrásokra – és némi szelíd kritikával utasítja el Piketty magyarázatait és javaslatait azzal, hogy ő a könyvében azoknál jobbakkal fog előállni. És tényleg így van.

Atkinson egyik lenyűgöző gondolati teljesítménye maguknak a forrásoknak a kritikája és az adatok mélyére nézés képessége. Számomra az egyik ilyen briliáns fejtegetése arról szól, hogy vajon miért alacsonyabbak a jövedelmek a kérdőíves vizsgálatok önkéntes bemondásai alapján, mint az adminisztratív (adóhatósági) adatok alapján nyert átlagok? A közvélekedés ezt a jelenséget (a hazai gyakorlat-

ban is...) a „tét nélküli jövedelemelvitkozás” általános emberi természetével szokta magyarázni, amely magyarázat Atkinson számára elfogadhatatlan, különösen, ha figyelembe veszi azt is, hogy a kérdőíves vizsgálatok jövedelemadatai egyenlőbb eloszlást mutatnak az adózásból származó egyenlőtlenségeknél. Atkinson nyomozásba fog, és az USA és Nagy-Britannia (ott nyilvánosak az ilyen adatok is) kérdőíves vizsgálataiban megnézi, hogy hol mekkora volt a sikertelen interjú megkeresések aránya, és azt tapasztalja, hogy – irányítósám alapján – a gazdagabb környékeken sokkalta nagyobb a nemválaszolók aránya, mint máshol, ahol csaknem mindenki válaszol. A jövedelmi adatok azért alacsonyabbak a kérdőíves vizsgálatokban, és azért egyenlőbb az eloszlásuk, mert a gazdagabbak nem állnak szóba a kérdezőbiztosokkal... Mindez inkább csak példa Atkinson forráskritikájára: az adatokat nem kell feltétlenül „készpénznek” venni, az elemzéshez érteni és értékelni kell az adatok keletkezésének körülményeit is.

Ám nem annyira az eszközök akkurátus és szellemes használata miatt jelentős munka az Egyenlőtlenség, hanem az egyenlőtlenségek értelmezésében vet fel számos zseniális és eredeti gondolatot – mindarról, ami új az egyenlőtlenségek válság körüli jelenségeiben, vagy azok szokásos értelmezéséhez képest. Recenzióban ezért méltatlanul keveset fogok foglalkozni Atkinson beérett, a szakma hagyományos, paradigmatis csúcsteljesítményeit jelentő, az adózásról, újraelosztásról, szociális jövedelmi programokról szóló elemzéseivel és javaslataival – inkább az egyenlőtlenségek természetéről szóló új, eredeti felvetéseit fogom kiemelni az alábbiakban.

Atkinson kiindulópontja a válsággal összefüggő egyenlőtlenségek értelmezésében az, hogy – a szokásos értelmezésekkel szemben – nem a jóléti állam teljesítményének romlása, a hagyományos jóléti rendszerek leépülése az új egyenlőtlenségek, és különösen a leggazdagabbak kezében összpontosuló, elszabadult vagyonosodás oka. Összegző értékelése szerint a jóléti államok és rendszerek teljesítménye, azok minden hibája és fogyatékosága ellenére, továbbra is elég jó. Az elszabadult egyenlőtlenségek oka a primer, piaci egyenlőtlenségek szétszakadása, amely jelenség megfelelő kezelésére a jóléti államok gyakorlatát meghatározó fiskális, redistributív eszközök alkalmatlannak minősültek. Ezen belül is, sokak számára megdöbbentő fejlemény, hogy a piaci jövedelmek (és nyomukban a vagyoni egyenlőtlenségek) szétnyílása nem a tőkejellegű jövedelmek szétszakadásából származik. Olyannyira, hogy a baby-boom generációk tömeges nyugdíjmegtakarításainak (és azok hozamainak) hatására a tőkejövedelmek inkább egyenlősítenek, és nem növelik az egyenlőtlenségeket. A jövedelmi ollók nyílása, és különösen a legmagasabb jövedelmeknek a középrétegek jövedelmétől való elszakadása nagyrészt a „munkajellegű” jövedelmek elszabadulásának a következménye: a vállalati topmenedzserek, sport- és médiaszatárok, sztárügyvédek és tanácsadók „munkajövedelme” emelkedett az egekbe, és ez az oka a jövedelmi és vagyoni ollók szétnyílásának, szétszakadásának. E jelenség értelmezésében Atkinson részben a gazdasági szerkezet változásait hangsúlyozza, de ennél is nagyobb jelentőséget tulajdonít a vállalatok működésében beállt változások-

nak. A vállalat egyre kevésbé olyan „társaság” („corporation”), amelynek értékéhez a kollektívák értéke is hozzájárul, hozzátartozik – a vállalatok egyre inkább a részvényesek kizárólagos tulajdonát jelentő vagyonelemek. Az üzemméretök zsugorodása mellett, ezzel szoros összefüggésben, a vállalati kollektívákat a döntési folyamatokban megjelenítő, az azokban résztvevő szakszervezetek tagsága, jelentősége, ereje is jelentősen csökkent – a vállalatok eredményeit mindenki egyre inkább a topmenedzsmentek teljesítményéhez köti. Ez a – különösen a nagy, multinacionális vállalatokon belüli – „rendszerátváltás” továbbterjedt az egész társadalomra is. A szakszervezetek politikai jelentősége is csökkent – és, bár többen fűztek nagy reményeket ahhoz, hogy olyan „új” társadalmi szereplők, mint a mozgalmak vagy a civil szervezetek képesek lesznek átvenni azt az „egyenlősítő ellensúlyszerepet”, amelyet korábban a szakszervezetek betöltöttek, ezek a remények megalapozatlannak bizonyultak.

Ezek a fejlemények az egyenlőtlenségek új arculatát eredményezték. Míg korábban a szegények leszakadása jelentette a legfontosabb egyenlőtlenségi problémát, aközben az elmúlt évtizedekben – bár a fejlett országok szegényeinek a helyzete sem javult – a középrétegek jövedelmi pozícióinak romlása, különösen a leggazdagabbaktól való távolodása jelenti a legfontosabb új egyenlőtlenségi fejleményt. (És épp ebben mutatkoznak jelentős különbségek az egyes jóléti államok között is: a szegénység nem csökkent az elmúlt évtizedekben a skandináv országokban vagy Hollandiában, de nem is szaladt el a leggazdagabbak jövedelme, míg az angol anyanyelvű és mediterrán országokban a szegénység növekedése mellett a leggazdagabbak jövedelme is elszakadt a középrétegektől.)

Az egyenlőtlenségek „spontán”, a privat gazdasági szereplők belső életében és szerkezetében végbement változásaira sem voltak adekvát politikai reakciók, de ennél még rosszabb volt a helyzet: az államok, miközben az egyenlőtlenségeket többé-kevésbé jól csökkentő jóléti ellátásaikra fókuszáltak, más területeken – talán még ennél is jelentősebb mértékben –, maguk is hozzájárultak az egyenlőtlenség elszabadulásához. Atkinson igen kritikusan elemzi azt, hogy az államoknak nemcsak hogy nem voltak eszközeik arra, hogy a technikai-technológiai fejlődést egyenlőbben terítsék a társadalomban, hanem éppenséggel maguk is támogatást nyújtottak a technikai forradalom eredményeinek monopolizálásához. Indulatos és szemléletes példája szerint, pl. az Apple üzleti sikerét megalapozó valamennyi technológiai újítás kifejlesztését (a GPS-től az érintőképernyőig mindent) állami kutatási alapok finanszírozták, többségüket állami egyetemek kutatócsoportjai fejlesztették – ám az ebből származó gazdasági hasznok monopolizálódtak.

Atkinson elemzése nagyban egybecsengenek a könyvvel egyidőben született más munkák (így Krugman, Stiglitz, Milanovic munkáinak) megállapításaival, azokhoz képest elsősorban az okságok feltárásában, és a jövedelemegyenlőtlenségeknek a politikai-társadalmi hatalmi egyenlőtlenségekkel való összefüggéseiben hoz teljesen eredeti megállapításokat és elemzéseket.

Más munkák viszont alig foglalkoznak azzal a kérdéssel – míg Atkinson könyvének fele arról szól –, hogy mit kellene tenni az egyenlőtlenségek csökkentése (és

a válságon való túljutás) érdekében? És hát ezek azok az elemzések, amelyekben Atkinson provokatív és innovatív – de kritizálható és nem beérett gondolatokat vet fel. Ismétlem, én ezzel együtt is mindmáig egyedülálló érénynek gondolom azt, hogy ő legalább megpróbálta.

A javaslatokat ismét érdemes két csoportra szedni.

Az első csoportba tartozó javaslatok a szociálpolitika „klasszikus”, skandináv receptjeinek újrafogalmazásai. Erősen progresszív jövedelemadózás, a legmagasabb sávban extra magas, a svédek 60% feletti mértékeiket elérő elvonásokkal. A gyermekes háztartások súlyos jövedelmi hátrányainak enyhítésére a gyerekek „áruatlanított”, ingyenes képzési feltételeinek és „intézményes jólétének” a társadalmi mobilitást elősegítő, beruházási logikát követő fejlesztése, de ezzel egyidejűleg a gyerekekre címzett univerzális jövedelmi programok bővítése és a pénzbeli transzferek összegének emelése. Mindezekben az ellátásokban is szükséges figyelembe venni az egyenlőtlenségek csökkentésének céljait, így Atkinson – szintén a skandináv receptet felhangosítva – az univerzális támogatásoknak a progresszív jövedelemadózás adóalapjába való beszámítását szorgalmazza: az adózás többet vesz vissza a gazdagabbak univerzális ellátásából, többet hagy a szegényebb gyermekes családoknál. Ezek a javaslatok nem tekinthetők újnak, több ország alkalmazza ezeket az eszközöket, és a nemzetközi szervezetek is ajánlják alkalmazásukat. Atkinson mindehhez mellé teszi bölcs és a morális, gazdasági, fejlődési és szociális egyenlőségeket csökkentő szempontokat konzisztensen kifejtő érvelését, erős elköteleződéssel és intellektuálisan meggyőző okfejtésekkel.

Ám ennél érdekesebbek, újszerűbbek és mindenképpen gondolkodásra serkentően provokatívabbak a második csoportba sorolható javaslatai. Ezek a javaslatok értelemszerűen azokra a korábbi elemzésekre reagálnak, amelyek szerint az elmúlt évtizedek megnövekedett egyenlőtlenségei nem a jóléti állam romló teljesítményének tudhatók be, hanem a primer, piaci jövedelmi egyenlőtlenségek társadalmi-politikai kontrollok alól való kiszabadulása okozta azokat. Logikus következménye ezen okfejtéseknek, hogy ha a hagyományos hatalmi ellensúlyok, érdekképviseleti mechanizmusok és az ezeket megjelenítő társadalmi erők (mint pl. a szakszervezetek) elgyengültek, nem képesek ellátni korábbi szerepeiket – akkor a helyükre más mechanizmusokat és szereplőket kell léptetni az egyenlőtlenségek kordában tartására.

Atkinson eredetien új javaslatai két irányban keresik ezeket az új, egyszerre hatalmi és jövedelmi kiegyenlítő tényezőket. Az egyik irány – Piketty empirikus elemzéseinek szempontjait követve, ha nem is a „tőke”, de a „vagyon” és a vagyoni egyenlőtlenségek kordában tartására irányuló felvetések. Ezek közül nem is annyira szellemében, de technikai kivitelezésében mindenképpen eredeti gondolatokat vet fel a vagyoni jellegű adóztatásról, például az örökösödési és ajándékozási illetékek alkalmazásáról. E gondolatok egy része a vagyoni adóztatás adóalapjának kivitelezhető kalkulációiról szól. Másrészt, a vagyoni és örökösödési adóztatás melletti érvei nemcsak magukra a vagyoni egyenlőtlenségekre reflektálnak, hanem némiképp Henry George XIX. századi igazságossági és hatékonysági ér-

veit is felmelegítik. A vagyoni adózás ugyanis – más, a jövedelmeket közvetlenül vagy a fogyasztáson keresztül közvetve terhelő elvonások „ellenőztönző”, „büntető” természetével szemben – abban az értelemben a közjót, az igazságosságot és a hatékonyságot szolgáló adónem, hogy a már meglevő vagyona kivett adót (amit szintén csak a jövedelemből lehet fizetni) az tudja könnyebben befizetni, aki hatékonyabban, eredményesebben gazdálkodik, aki a vagyona használatából magasabb jövedelemre tesz szert.

Ehhez a vagyoni egyenlőtlenségekre reflektáló javaslatcsomaghoz csatlakozóan, Atkinson szélesebb, komplexebb értelemben is azt javasolja, hogy a vagyonelemekkel való gazdálkodást, a vagyoni egyenlőtlenségek csökkentését épp úgy a közpolitika látókörébe kell vonni, mint ahogyan azt hagyományosan megteszik a jövedelmekkel a fiskális politikák. Az egalitáriánus jövedelemelosztás mellett Atkinson szükségesnek tartja valamiféle egalitáriánus vagyonpolitika feltételeinek és eszközeinek kialakítását is. Ebben – a vállalati nyereségadók kulcsainak emelése mellett – kulcsszerepet szán egy olyan állami vagyongazdálkodási felállításának, amely egyfelől a hagyományos vagyonelemek (ingatlanok, infrastruktúrák, állami vállalatok stb.) mellett tudatosan és az egyenlőbb hozzáférési szempontokat szem előtt tartva gazdálkodik az állami, a közszféra által kifejlesztett technikai, technológiai innovációk, a hozzájuk tapadó szabadalmi jogok és egyéb intellektuális tulajdonok vagyonaival is. Másrészt, némiképp a hazai „bébikötvény” elképzeléseihez hasonlóan, bár annak összegénél jelentősebb mértékben, érdemi vagyongazdálkodás lehetőségét felkínálva fontosnak tartja a nagykorúvá váló állampolgárok vagyonnal való „kistafirozását” is. Mindez nem annyira gesztusgyakorlás a részéről, hanem inkább a megváltozott gazdasági szerkezethez igazodó, újféle kollektív gazdasági egyensúlyok képzésének és létrehozásának politikai megjelenítése: ha a gazdaság a vállalati társulások-társaságok helyett olyannyira a részvénytulajdonosok gazdasága lett, akkor értékpapírokban, részvényekben és vagyonokban is meg kell tudni teremteni a gazdasági monopóliumok és oligarchák társadalmi ellensúlyait.

Ezek a felvetések szoros összefüggésben állnak Atkinson „új” javaslatainak másik csoportjával, azokkal, amelyek explicit módon a hatalmi befolyások kiegyensúlyozását tekintik a jövedelmi egyenlőtlenségek kiegyensúlyozási előfeltételének. E javaslatok is erőteljesen igyekeznek a szakszervezetek elveszett gazdasági és politikai befolyási erejét a megváltozott gazdasági-társadalmi szerkezethez igazodóan új eszközökkel pótolni, felváltani. Legfontosabb javaslata az, hogy az olyan „régis” szakszervezeti követeléseket, mint a tisztességes megélhetéshez szükséges tisztességes bér és jövedelem, új egyeztetési és alkufórumokra kell átvinni a hajdani nagyüzemi szinterek helyett. Az erre vonatkozó javaslata egy regionális és országos szinteken felállítandó új intézménytípus – Gazdasági és Szociális Tanács – létrehozása lenne. Ez az érdekvégyesítési fórum az állami-közjogi hatalom erejével is hivatott lenne minimális bérek és bértarifák megállapítására, az állami vagyonok hasznosításának befolyásolására, de épp így, a nemzetgazdaságok fejlettségében

egyre meghatározóbbnak tekintett közszolgálati (oktatási, egészségügyi, szociális és munkaügyi stb.) álláshelyek bővítésének és elosztásának politikai döntéseire is.

Atkinson könyve végén, elemzéseinek és javaslatainak rövid, pontokba szerkesztett összegzése után, az igazi bölcs gondolkodókhoz híven, kétélyeit és ön-reflexióit is összefoglalja. Jó okkal feltételezi azt, hogy sokan a javaslatait túl etatistának fogják tartani, hogy sokak számára túl sok és túl nagy szerepet szán az államnak és a kormányzati szektornak. Ő ezt beismeri, azzal, hogy az elemzései valóban nem kis részben arról szólnak, hogy a piacokon keletkező és szétnyíló jövedelemegyenlőtlenségek politikai és hatalmi egyenlőtlenségek is; hogy a „felső 1%”, az nemcsak a leggazdagabbak világa, hanem a legbefolyásosabb monopóliumok oligarchikus politikai hatalmi tényezőinek kialakulását és megerősödését is jelentette. És ebből következően, a gazdasági-piaci egyenlőtlenségek korlátozása nem leválasztható a politikai-társadalmi-hatalmi egyenlőtlenségek csökkentésétől, ha úgy tetszik, a közjogi, állami politika alakításának egyenlőbbé tételétől. Meggyőző és jogos érveit is elég gyengének tartja Atkinson ahhoz, hogy pusztán az állami szektor átalakítására vonatkozó javaslatainak érdemi hatása lehessen. Ő elsősorban nem a politikusoknak, az állami bürokratáknak, hanem az állampolgároknak akart írni, az elemzéseit nekik szánta. Szempontokat akart adni ahhoz, hogy a hétköznapi emberek is jobban érthessék azt a világot, amiben élnek; hogy bölcsebben használják megmaradt választói és egyéb hatalmaikat arra, hogy egy egyenlőbb, méltányosabb, igazságosabb világban élhessenek.

Tony Atkinson ezt a maga vállalta küldetését egész életében, de ebben a könyvében különösen, teljesítette.

A könyv egy része kötelező lecke, alap mindazoknak, akik szociálpolitikáról bármilyen minőségükben – de különösen professzionális szakemberként – gondolkodnak, cselekszenek. A könyv más részei igen alaposan kifejtett problémafelvetések, valódi és létező problémákról, a jó tudományhoz híven, nem is feltétlenül új jelenségek felfedezésével – hanem viszonylag jól ismert jelenségek világos, logikus, tiszta értelmezésével.

Nem gondolom, hogy Atkinsonnak sikerült a javaslataival végérvényes és minden tekintetben kidolgozott, jó megoldásokat találnia az általa vázolt egyenlőtlenségi problémák orvoslására. De letagadhatatlan, a „hajógépész” lement a gépházba, könyékig olajosan komoly hibákat tárt fel a gépezetben – és javaslatokat adott arra, hogy a masinéria jobban működjön.

Számomra ez a fajta mentalitás, hozzáállás az igazán nagy lecke Atkinsontól: kíváncsinak kell lenni arra is, amit csak olajos kezekkel lehet felfedezni, és ezek alapján, meg kell próbálni megérteni és kijavítani a hibákat.

Van, ami az utókorra maradt, de ehhez is komoly muníciókat hagyott ránk Anthony Atkinson. Ránk, állampolgárookra, no meg szociálpolitikával foglalkozókra. (Annak megítélését, hogy az egyenlőtlenségek csökkentésének igyekezetében mennyiben bízunk a politikusokban, a szerzővel egyetértésben, szintén kinek-kinek a saját megítélésére bízhatjuk.)